

MERKINĖS SENKAPIS

Linas KVIZIKEVIČIUS, Tomas OSTRAUSKAS, Vykintas VAITKEVIČIUS

2000–2001 m. VMSF rėmė kompleksinius mokslo tyrimus Merkinėje ir jos apylinkėse (Varėnos r.). Projekte „Merkinės gamtinis ir kultūrinis paveldas: vertė ir kontekstai“ dalyvavo LII, Geologijos bei Lietuvių literatūros ir tautosakos institutų mokslininkų grupės. Archeologinę projekto dalį įgyvendino LII bendradarbiai. 2001 m. dėmesys buvo sutelktas į istorinio Merkinės miesto senkapio paieškas bei tyrimus. Jo pėdsakų pavyko aptikti žvalgant 15 ha pušynu apaugusią plokštikalvę, kurią iš Š riboja Stangė, iš P – Merkys, iš PR – Kukumbalio duburys. R pusėje ji nežymiai pereina į likusią aukštumos dalį, o V šlaitas leidžiasi į papilį – dvarą. Atrodo, kad senkapis plyti visame plokštikalvės V pakraštyje.

Tyrinėta Merkinės senkapio dalis yra aukščiausios Merkio kranto terasos viršuje, 0,05 km į R nuo J. Truncės gyvenamojo namo (Gardino g. 19), į V nuo miško kelio, vedančio prie žydų žudynių vietoje pastatyto paminklo Kukumbalio krante. Senkapis yra gana lygioje, smėlėtoje, daug metų pustytoje ir dirbtoje, pokaryje pušimis apsodintoje vietoje. Čia gausu XX a. kastų bulviarūšių duobių ir pasaulinių karų apkasų linijų.

Seniausiuose žinomuose Merkinės planuose (1797 ir 1799 m.) senkapio teritorija žymima kaip valakais padalinta dirbama, mišku neapaugusi žemė. Pačioje

XVIII a. pabaigoje ar XIX a. pradžioje senkapio teritorijoje išikūrė sodyba, kuri vėliau sunyko arba buvo nukelta dėl strateginės vietos padėties. 1904 m. plane senkapio teritorija vėl vaizduojama kaip ūkinės paskirties žemė. Visoje plokštikalvėje miško nebuvo, tik smėlynai. Ketvirtajame dešimtmetyje čia Merkinės gyventojai rinkosi į savo šventes ir susibūrimus. Po II Pasaulinio karo smėlynai apsodinti pušynu.

2001 m. pavasarį senkapyje ištirtas šurfas ir trys plotai P bei V paminklo dalyse, iš viso 43,6 m². Rasti 8 griautiniai žmonių kapai. Siekiant nustatyti paminklo teritoriją, KPC užsakymu ir Dzūkijos nacionalinio parko prašymu, rudenį ištirti dar penki plotai senkapio Š ir R dalyse, iš viso 66 m². Pasirinktinai čia ištirtas dar vienas griautinis žmogaus kapas (9).

Konstatuota, kad senkapio teritorijoje buvo stovyklaujama ar gyvenama jau akmens amžiuje. Tai liudijo plote 1 aptiktas 0,2 m storio šio laikotarpio kultūrinis sluoksnis (rudas žvyras), šurfe bei plotuose 2 ir 3, maišytuose sluoksniuose aptikti įvairūs titnago radiniai. Jie būdingi įvairioms epochoms: vėlyvajam paleolitui, ke liems mezolito ir neolito pirmosios pusės laikotarpiams, vėlyvajam neolitui – bronzos amžiaus pradžiai. Vienintelė tiksliau nustatoma kultūrinė tradicija – tai Janislavicų kultūra. Šios kultūros palikimas Merkinės 9 gyvenvietėje datuojamas vė-

lyvuojų mezolitu – neolito pradžia. Pagal specifinę skeltinę technologiją, dalį radinių reikėtų sieti ir su ankstyvojo mezolito Kundos kultūra.

Šurfe bei plotuose 1 ir 3, maišytuose sluoksniuose aptikta kaulų, kaip manoma, kilusių iš išpustytų degintinių kapų, kurie sietini su XIII–XIV a. Merkinės pilies, papilio ir Kukumbalio šventvietės kompleksų.

Ištirtų 9 griautinių kapų duobės buvo keturkampės arba kiek užapvalintais kampais, stačiomis sienelėmis. Duobių dydis priklausė nuo mirusiųjų amžiaus ir svyravo pagal ilgį nuo 1,1 iki 1,83 m, pagal plotį – nuo 0,36 iki 0,75 m. Karstų žymių jose neaptikta. Vyraujantis laidosenos būdas buvo aukštiełninkas, ištiestoje padėtyje. Tik vienu atveju mirusysis rastas palaidotas kniūbsčias (kapas 2). Mirusiųjų rankų padėtį ne visada pavyko nustatyti dėl didelio griaučių sunykimo laipsnio. Kitais atvejais rankų padėtis įvairavo: dešinioji ranka ištiesta, sulenкта ant krūtinės, sulenкта ant pilvo, sulenкта labai smailiu kampu ir plaštaka padėta ant dešiniojo peties; kairioji ranka: nežymiai sulenкта ir padėta ant kairiojo klubo, sulenкта labai smailiu kampu ir padėta ant kairiojo peties.

Kapo duobė ir mirusysis joje buvo orientuojamas ŠR–PV kryptimi, galva 213°–245° kryptimi. Tai būdinga ir kitiems Lietuvos viduramžių laikotarpio senkapiams.

Įkapių rasta dviejuose kapuose: kape 5, nuimant kaukolę, ties skruostikauliu, kairėje rastas tiksliau nedatuojamas žal-

varinis žiedelis iš apskrito pjūvio vielos. Kape 1 ant kairės rankos bevardžio piršto aptiktas žalvarinis žiedas kiek praplattinta priekine dalimi ir užkeistais galais, būdingas XIV a. pabaigos – XV a. griautiniams kapams. Tokio tipo žiedų kartu su kitomis įkapėmis yra rasta nemažai Lietuvos ir ŠV Baltarusijos vietų (plg. Bazorų, Karmėlavos, Kernavės–Kriveikiškio, Venzovščinos radinius).

Konstatuota, jog menamų XIII–XIV a. degintinių kapų horizontas senkapyje yra santykinai žemiau už XIV a. pabaigos – XV a. griautinių kapų duobių lygį. Plote 3 šiuos du horizontus skyrė 0,24–0,46 m storio supustyto smėlio sluoksnis. Ploto 3 tyrimai preliminariai leidžia išskirti ir du griautinių kapų horizontus. Senesniam priskirtini kapai 6 ir 8 (duobių orientacija 235° ir 245°), o naujesniam – virš jų įrengti kapai 7 ir 5 (orientacija 228° ir 220°). Pagal orientavimą naujesniajam kapų horizontui priklausytų ir visi kiti šurfe bei plotuose 2 ir 5 ištirti griautiniai kapai.

Atstumas tarp šurfo ir ploto 5, kur buvo aptikta kapų, siekia 100 m, o tarp plotų 2 ir 3 – 35 m. Tokioje teritorijoje, sprendžiant pagal kapų tankį plotuose 2, 3 ir 5, jų skaičius turėtų būti ne mažesnis kaip 1500. Matyt, kapines P pusėje riboja griova Merkio link, o Š – senas kelias iš papilio į Mardasavą ir Puvočius. Kitapus šio kelio, ŠR kryptimi, yra senos Merkinės žydų kapinės.

Jeigu tyrimų vieta XIV a. pabaigoje – XV a. buvo ne vienintelės Merkinės kapinės, čia galbūt buvo laidojami tik eiliniai miesto gyventojai. Pasiturinčių

gyventojų ir bajorų kapų tokiu atveju reikėtų ieškoti ten, kur stovėjo pirmoji Merkinės bažnyčia ir prie dabartinės, XV a. pirmojoje pusėje statytos, Merkinės bažnyčios. 2001 m. tyrimai rodo, kad kapinės į R nuo papilio (vėliau – dvaro) veikė ne ilgiau kaip iki XVII a. vidurio (1655 m. karo su Švedija?). Po to jų vieta buvo pamiršta ir čia klostėsi kitokie kultūriniai sluoksniai. Šios laidojimo vietos nemini ir jokie padavimai. Matyt, kad nuo XVII a. antrosios pusės imta laidoti dabartinių parapijos kapinių rajone. 1799 m. žemėlapis tarp dirbamų laukų ten žymi kelių hektarų ploto kapines.

Merkinės senkapyje, virš kapų horizonto nuo XVII a. pabaigos – XVIII a. pradžios klostėsi su ūkine žmogaus veikla susiję sluoksniai. Nesuardyti jų lopinėliai šurfe ir plote 1 rodo, kad nuo XVII a. pabaigos (datuojama pagal apdilusį Jono Kazimiero 1666 m. šilingą ir herbinio, rudai glazūruoto plokštinio koklio fragmentą) iki XIX a. susidarė net 6 ploni buvusios vėlėnos sluoksniai, kuriuos vieną nuo kito skyrė 0,1–0,13 m storio supustyto geltono, balkšvo ir rusvo smėlio tarp sluoksniai. XVIII a. pabaigoje ar XIX a. pradžioje senkapiro teritorijoje įkurtoje sodyboje (datuojama pagal Rusijos Anos Joanovnos 1736 ir 1737 m. dengas, Rusijos Povilo I 1799 m. kapeiką ir Prūsijos 1812 m. trigrašį) karo su Rusija metu buvo apsi-stoję Napoleono armijos kariškiai. Tai liudijo šurfe ir plote 1 rastas permaišytas, vidutiniškai 1 m storio kultūrinis sluoksnis su gausiais masinės medžiagos

25 pav. Merkinės senkapiro teritorijoje rasti švininiai audeklų antspaudai (2–4) ir Prūsijos muitinės plomba (1). *I. Keršulytės pieš.*

Fig. 25. Lead seals for textile (2–4) and a customs seal (1) found in the territory of the Merkinė cemetery.

(keraminių bei stiklinių indų) ir individualiais pasidabruotų ir paauskuotų prabangos smulkmenų, buities (valgymo, žvejybos, siuvimo), karo uniformos (sagų, akselbantų), reikmenų (pakinktų, sagčių) ir ginkluotės (skiltuvų, parakinių šautuvų ašmenėlių) radiniais. Tiesa, šiame sluoksnyje surasta ir preliminariai XVIII a. datuojamų švininių audeklų antspaudų, viena prekybinė plomba (25 pav.).

Surastas ir tyrinėtas senkapis priklauso Merkinės archeologijos paminklų kompleksui, išplečia jo ribas. Tai vertingas ir saugotinas archeologijos objektas.

MERKINĖ CEMETERY

In 2001 LIH, using funds allotted by the State Fund of Science and Studies, discovered and investigated the Merkinė (Varėna

district) cemetery and, to LCCH order, set limits of its territory. The total area of 99.6 m² was investigated. It was established that the territory of the cemetery was inhabited as early as various periods of the Stone and Bronze Ages. In mixed layers cremated bones were found. It is presupposed that they were wind-swept from graves of the 13th–14th centuries. After introduction of

Christianity, dead bodies were also buried there, over the horizon of these graves. 9 primary burials were investigated. Basing on humble burial items, they may be dated to the end of the 14th–15th centuries. Since the 2nd half of the 17th century, over the horizon of this cemetery, cultural layers related to economical activities have been depositing.

SNEIGIŲ SENKAPIS

Virginija RAMANAUSKAITĖ-OSTAŠENKOVIENĖ

2001 m. pavasarį Šiaulių miškų urėdija Gulbino miške (Verbūnų girininkija, Šiaulių r.) 27-ajame miško kvartale pradėjo ruošti miško kirtimą žvyryno eksploatavimui. Sneigių kaimo gyventojas A. Gelžinis šioje vietoje kasdamas žvyrą aptiko žmogaus kaulus. Tarp atidengtų kaulų buvo rastas geležinio peilio fragmentas ir akmeninis galąstuvus. Atvykus archeologams paaiškėjo, jog ŠR kalvelės dalyje, šalia miškininkų iškastos duobės atidengti žmogaus kaulai, kurių dalį buvo iškasę prokuratūros darbuotojai.

Remdamasis aukščiau pateiktais duomenimis, ŠAM Archeologijos skyrius atliko archeologijos žvalgomuosius tyrimus Gulbino miške (Sneigių k.), spėjamo senkapio vietoje.

Archeologijos žvalgomieji tyrimai buvo vykdomi Gulbino miško žvyryne, t. y. neaukštoje kalvelėje, esančioje apie 0,6 km į ŠR nuo vieškelio, sukančio iš kelio Kužiai–Verbūnai ir vedančio į Gulbino mišką, kairiajame ištiesinto Obrynos

(dar vadinamo Gulbino) upelio krante, pačiame Gulbino miško pakraštyje, besiribojančiame su Sneigių kaimo laukais. Tai nedidelė, 70x50 m dydžio žvyro kalvelė. Prieš pradėdant ruošti žvyryną eksploatavimui kalvelė buvo apaugusi septyniasdešimties metų senumo mišku. Atliekant parengiamuosius darbus, miškas buvo iškirstas, nuvalytas 20–30 cm storio miško žemio sluoksnis ir atidengtas žvyras. Žvyro kokybei bei sluoksnio storiui nustatyti kalvelės Š dalyje buvo iškastos dvi iki 2 m gylio duobės. Vienoje iš jų vizualiai apžiūrint kalvelę, po užslinkusiu žvyru, 70 cm gylyje buvo aptikta neišjudinta žmogaus kaukolė, veidinė dalimi atsukta į R (suardytas kapas 3). Likusi skeleto dalis sunaikinta kasant žvyrą.

Tyrimų metu Š ir ŠR kalvelės dalyse iškastos trys bandomosios perkasos, kurių bendras plotas – 38,5 m². Perkasoje I, iškastoje toje vietoje, kur buvo aptikti žmogaus griaučiai, 20 cm gylyje nuo žvyryno paviršiaus atidengti prokuratūros